

Arribada del contingent de la División Azul a l'estació del Nord de València.

L'empremta alemanya al País Valencià, abans de la Guerra Civil Espanyola i després, va ser subtil però ferma. Fins al punt que quan els vents de la postguerra europea van girar cap als aliats, els valencians oblidaren les relacions tan especials que durant anys havien tingut amb els *camarades* alemanys. La ciutat de València va ser l'escenari de tota mena d'adhesions i de transgressions amb la creu gammada com a teló de fons: voluntaris valencians van anar a lluitar contra la Unió Soviètica amb l'anomenada División Azul, hi hagué sabotatges contra l'exportació de fruita cap a països aliats durant la Segona Guerra Mundial, la Gestapo va enganyar un sacerdot austríac que feia classes a València per fer-li passar la frontera amb França, on el va segrestar, i milers de valencians van anar a treballar a les fàbriques alemanyes. Tot això va passar en una ciutat que el 1939 s'havia despertat amb unes simpaties clarament germanòfiles i que el 1945 només volia la pau i oblidar la Segona Guerra Mundial.

La València de Hitler

L'impacte sobre la societat valenciana del triomf del nazisme ha estat poc investigat. La ciutat de València va viure amb intensitat l'ascens al poder d'Adolf Hitler, va celebrar-ne les victòries militars i, quan es va girar la truita, va saber oblidar també ràpidament els seus 'camarades'. Aquesta és la petita història d'una relació que ha estat molt de temps amagada.

Abans de la guerra. Ja abans de l'inici de la Segona Guerra Mundial, la premsa valenciana, controlada pel règim franquista, era un espill on es reflectien les simpaties dels nous dirigents del país. Durant l'enfrontament bèl·lic, tant el diari *Las Provincias* com

el *Levante* –aquest darrer controlat per Falange– varen reproduir articles d'opinió i discursos dels principals líders nazis, com ara Joseph Goebbels, Goering o Hitler mateix. Segons l'historiador Xavier Moreno, la Falange i l'exèrcit eren dos dels aliats naturals

dels nazis a l'Espanya de Franco. "La Falange, pel seu ideari profeixista—diu Moreno— i l'exèrcit pel fet de ser conservador i bel·licista, tenien en l'Alemanya de Hitler un referent important." Però, quina era l'actitud del general Franco davant aquestes tendències? "Franco, com a militar—prosegueix Moreno— tenia el cor al costat de l'exèrcit, però la seua ambició l'apropava a la Falange, perquè enquadrava el poble espanyol i era el garant de la supervivència política enfront del generalat." Els diaris aprofitaven qualsevol ocasió per a deixar ben palès el seu sentiment pro-germànic. D'aquesta manera, el 29 d'agost del 1939, *Las Provincias* va publicar una fotografia d'Adolf Hitler per celebrar el 25è aniversari de la seua inscripció com a soldat a l'exèrcit. El text que acompanyava la fotografia lloava la figura del dirigent alemany: "Aquesta fotografia té un segon significat: l'honor d'un soldat que ha fet gran una nació, i que no pot mai portar-la pel mal camí. [...] Aquest és el secret dels pobles que posen la seua confiança, com nosaltres en el nostre *Caudillo*, en la figura que sap portar-los cap a la grandesa que mereixen."

La guerra a Europa. Un dels moments més importants de suport valencià al règim nazi fou amb la invasió de l'URSS per part de l'exèrcit alemany el juny del 1941. Aqueix mateix dia, *Levante* recollia un missatge de la direcció provincial del Movimiento, en què es convocaven tots els comandaments, com ara els delegats de barri o de carrer, a una reunió "molt urgent". Realment, el motiu de la reunió era que es preparava l'operació per a crear l'anomenada División Azul. El 24 de juny del 1941, els diaris van recollir la notícia d'una manifestació anticomunista a la ciutat de València, que va aplegar unes 30.000 persones. Els crits

Un dels suports més importants de València al règim nazi fou arran de la invasió de l'URSS

a favor de l'Alemanya nazi van ser tan freqüents que el ministre d'Afers Estrangers de la Gran Bretanya, Anthony Eden, va acusar els alemanys d'estar darrere d'aquesta manifestació. El 27 de juny del 1941 es publicà oficialment que el govern franquista volia enviar a lluitar contra l'URSS "una legió espanyola". El 4 de juliol del mateix any, a les 9 del vespre, va eixir de l'estació del Nord un tren amb voluntaris valencians enrolats en la División Azul. "Les andanes eren plenes", diu l'edició de *Levante* de l'endemà, "per acomiadar els valents combatents, que una vegada més, deixen les llars per oferir la seua joventut i la seua vida a venjar l'ultratge inferit a Espanya per la Rússia soviètica i a defensar l'esperit cristià de la civilització occidental".

La crida de Falange als ciutadans espanyols perquè s'allistaren voluntaris en una unitat militar alemanya per lluitar al front rus va ser ben rebuda a terres valencianes, atesa la quantitat de persones que s'hi van apuntar. De l'estació del Nord de València van eixir dues expedicions cap a Alemanya. Segons l'historiador Xavier Moreno, la primera, amb 1.204 homes, va ser la segona més nombrosa de tot l'estat espanyol, i la segona, amb 660 homes, va ser també molt important en el còmput global de *divisionaris*. En total, 1.864 valencians van respondre a la crida feta per Falange. Acabada la guerra, els presoners d'aquesta unitat de voluntaris que van restar a la Unió Soviètica van retornar a l'estat espanyol l'abril del 1954 amb el vaixell *Semíramis*. Només van ser 16 valencians de poblacions com ara Elda, València, Alacant, Castelló de la Plana, o Alzira, entre més.

Banderoles nazis als jardins de Vivers. Lluny del fragor militar dels voluntaris que anaren a lluitar contra la Unió Soviètica, la vida cultural valenciana transcorria als cinemes i als teatres. Els cinemes de València projectaven desenes de films cada setmana. A principi dels anys 40 del segle passat, moltes d'aquestes sales—com ara les de Cine Español, Tyris, Iberia, Valencia Cinema o Goya—projectaven, abans de la programació cinematogràfica, el noticiari de la productora

estatal alemanya UFA. Algunes altres, com ara l'Olympia, el Metropol, o el Novedades projectaven el noticiari dels estudis nord-americans Fox. Tot i això, la major part dels films eren, o bé de producció espanyola o bé nord-americans. Entre les estrenes de films alemanys es destaquen *Foc a l'oceà*, de Walter Reisch, i *Olimpiada* de Leni von Riefenthal, entre més produccions. La rendició d'Itàlia el 1943 contra dels aliats significà un punt d'inflexió en la vida cultural, i els cinemes ja no publicaren a la premsa local si emetien noticiaris abans dels films o no.

Però la vida cultural no es reduïa al cinema. En el cas del teatre o de la música, la penetració ideològica nazi va ser evident. Per exemple, el mes de desembre del 1943 es va fer una funció al Teatre Líric de València organitzada per la delegació provincial de premsa del règim, en què van participar totes les companyies que llavors actuaven a la ciutat. El ingressos d'aquesta funció es van destinar—com a estrenes de Nadal— als soldats de la División Azul. El mes d'abril del mateix any ja s'havia fet al cinema Rialto una projecció especial del film *Raza*, en honor dels voluntaris anticomunistes. Un altre exemple de la germanització de la societat el trobem també aquell any en un concert a càrrec de l'Orquestra Municipal de València el 12 de novembre al Teatre Apolo. El programa d'aquest concert era format per obres de Beethoven i de Wagner, dos dels compositors preferits d'Adolf Hitler.

Precisament aquest binomi format per la música i la política va ser el motiu d'un incident protagonitzat pel regidor de Cultura i periodista Martí Domínguez Barberà i les autoritats alemanyes. El fet el va fer públic Gabriel Sansano a la seua memòria de llicenciatura, *Obra teatral valenciana de Martí Domínguez Barberà (1908-1984): Les Malaenes*, publicada per la Universitat d'Alacant el 1988. El periodista es va queixar en un article d'opinió, signat amb el pseudònim *Atalaya* i aparegut a *Las Provincias* el 23 de novembre del 1941, que el règim nazi utilitzara un tros d'una peça de Beethoven com a sintonia de les emissions de la ràdio pública alemanya. El periodista convidava la colònia d'alemanys residents a València a enviar una nota al seu

Tren noliejat per la secció femenina que va servir per a dur les estrenes de Nadal als voluntaris de la División Azul.

primera selecció de candidats l'havia de fer el Ministeri de Treball espanyol i la delegació de sindicats. Després els treballadors seleccionats —o *productors*, com els batejà la propaganda del règim— havien d'ésser avaluats per una comissió hispano-alemanya, havien de passar un reconeixement mèdic i, finalment, serien contractats. Per agilitar el procés es va crear una comissió que depenia del Ministeri d'Afers Estrangers espanyol, encapçalat per Serrano Suñer. El 1941 el règim va començar una campanya de propaganda perquè els treballadors s'apuntaren a les ofertes de treball a Alemanya. Segons consta als arxius del Ministeri d'Afers Estrangers, des del País Valencià van eixir dues expedicions: el 19 de maig del 1942, 465 treballadors provinents de Castelló i València, principalment; i el 18 de juny del mateix any, 442 treballadors que eren sobretot d'Alacant, Castelló i València. En total, 650 treballadors van deixar el País Valencià per anar a treballar a les fàbriques o als camps de conreu alemanys. El 1943 només van

eixir tres expedicions i el 1944 ja no en va eixir cap.

L'acord hispano-alemany establia que els treballadors anirien a territori alemany, incloent-hi Àustria, annexionada al Tercer Reich el 1938. És el cas de 326 valencians que hi van ser enviats: 129 foren contractats per l'alcaldia de la ciutat de Linz (peons, fusters i paletes), 39 per l'empresa de Viena Flugmotorewerke, 97 per Nibelungenwerk a Sankt Valentin (torners i serrallers) i 86 a diverses delegacions de Siemens. Però el "paradís alemany", com va qualificar aquesta situació idíl·lica la premsa del règim franquista, no resultà tan meravellós com semblava. El govern espanyol va designar un seguit d'inspectors de treball que van verificar als llocs de treball que les condicions per als treballadors eren correctes. L'inspector encarregat de revisar la zona de Viena-Linz (on es trobava un important contingent valencià) va emetre un informe al govern espanyol el 9 de setembre del 1942 en què deia que al campament de Cristoph & Ummarck, on residien treballadors valencians, la

seua barraca "no disposa de llum tot i que n'hi algunes altres que sí que en tenen". A més, l'informe indica que l'inspector s'havia posat en contacte amb un grup de treballadors valencians que acabaven d'arribar d'Alemanya el 5 de juny del mateix any i que anaven a treballar a l'empresa Siemens. Segons el funcionari espanyol, a causa de la desorganització i el "poc tacte" de les autoritats nazis, els valencians van anar a parar a un camp de concentració destinat als soldats soviètics, on van estar tres dies. La major part dels valencians es van vendre la roba que duïen per poder menjar. Segons l'inspector que va redactar l'informe, els valencians van rebre el mateix tracte que els presoners de guerra. Cap al final de la guerra, el govern alemany va fer una campanya per mirar de reclutar tots els *productors* que volgueren convertir-se en soldats. Un nombre indeterminat ho va fer, però no van saber a quines unitats anirien destinats. Quan s'acabà la guerra, els *productors* van intentar tornar a casa, fet que es va convertir en un autèntic infern, perquè

molts quedaren atrapats en zones conquerides pels aliats, però alguns altres en zones dominades pels soviètics. Amb tot, el retorn del *esclaus de Hitler* va ser silenciats pel govern franquista durant dècades.

La Gestapo a València. El cas del sacerdot austríac Jakob Gapp és un dels exemples de com la ciutat de València era un territori on l'allargada mà del nazisme va treballar durant anys sense ser molestada per les autoritats locals. Sabem les dades d'aquesta operació secreta de la policia política alemanya gràcies al document que va utilitzar l'església catòlica per declarar Gapp màrtir fa uns quants anys. Nascut el 1897 al poble tirolès de Wattens, el pare Gapp no va simpatitzar mai amb el nacionalsocialisme. Dedicat a l'ensenyament, el pare Gapp va pertànyer a la comunitat marianista i el 1938 va ser denunciat a la Gestapo perquè no seguia les consignes nazis a l'escola on feia classes i perquè va fer una homilia contra la ideologia de Hitler. Gapp va fugir a França i després a Espanya. Va estar a Cadis, Madrid, Sant Sebastià i, finalment, al setembre del 1941, a València, on es va incorporar al Col·legi del Pilar, situat a l'actual avinguda de Blasco Ibáñez. S'ocupà, entre més feines, de fer les classes de llatí, religió i alemany als alumnes de batxillerat. La colònia alemanya catòlica es reunia una vegada el mes per oir la missa (dita en llatí, excepte l'homilia que es feia en alemany) a la capella del col·legi de les Germanes Teresianes, al carrer de Ciril Amorós i, per tant, proper al consolat alemany. El 12 d'abril del 1942 Gapp va pronunciar una homilia que esmentava el nacionalsocialisme. "Si els alemanys –deia– segueixen les idees de Hitler, els africans hauran de venir a cristianitzar Alemanya." La Gestapo prengué nota del discurs i muntà una operació per fer-lo desaparèixer.

Primer, Gapp, que vivia al número 39 del carrer de Cavallers, va conèixer en un espai de temps molt curt dues dones que deien que eren jueves i que van adreçar-se a ell per convertir-se al catolicisme. Després, va coincidir amb un altre jueu que també volia convertir-se i que havia fugit amb la seua família de Berlín. Durant tot l'estiu del 1942

aquestes persones, juntament amb el pare Agustín Lange, un presumpte col·laborador de la Gestapo, van visitar el pare Gapp al col·legi del Pilar. Fins i tot, un d'aquests nous amics de Gapp va demanar-li que l'acompanyara al consolat britànic. Realment, totes aquestes persones eren agents de la Gestapo que li preparaven una trampa. A principi de novembre del 1942 va comunicar als seus superiors del col·legi que faria un viatge pel País Basc acompanyat dels seus nous amics. El 5 de novembre al matí, Gapp va pujar en un cotxe en direcció a Saragossa, primer, i Sant Sebastià després. Aquell mateix dia, una persona desconeguda va anar en nom del religiós al col·legi per arreplegar un bagul amb la roba i els efectes personals del sacerdot. Se

com ara l'Arxiu General de l'Administració o l'Arxiu del Ministeri d'Afers Estrangers, tots dos a Madrid, tenen amagats un grapat de documents que proven que el País Valencià va servir com a base logística per als agents nazis durant la Segona Guerra Mundial. El servei d'informació militar alemany Abwehr, dirigit per l'almirall Canaris, va organitzar a l'inici de la Segona Guerra Mundial els anomenats Kriegsorganisationen (KO), o oficines de guerra, a diferents estats, com ara Suïssa, Espanya o Suècia. Amb el temps, el KO-Spanien, com es coneixia, va arribar a ser el més important per la quantitat de personal i de recursos de què disposava. Segons l'historiador Angel Viñas, aquesta organització comptava amb un pressupost mensual de 100 milions de pessetes, tenia una plantilla de més de 200 persones i prop de 2.000 agents i col·laboradors. Una de les subseccions més importants d'aquesta organització, amb delegació a València, era l'Ab-I-Marine, especialitzada en la informació naval sobre moviments de vaixells aliats de guerra i també de mercaderies.

Amb tants quilòmetres de costa, el país era el lloc ideal per a aprovisionar els submarins alemanys o italians que operaven a la Mediterrània. Això ho sabien els interessats, però també els anglesos, que des de Gibraltar observaven tot allò que passava a les aigües mediterrànies. Per als aliats, a la nit, quan els pescadors de poblacions com ara Calp, Torrevella, Benidorm, la Vila Joiosa o Santa Pola sortien a pescar, era el moment idoni per a aquestes operacions encobertes. Segons els serveis secrets nord-americans, els pescadors feien servir l'expressió "anem a pescar a Melilla" per donar a entendre que anaven a reomplir els dipòsits dels submarins alemanys. Alfred E. Radeke, agent de l'Abwehr a València, era un dels agents de suport als submarins nazis a les costes valencianes, especialment a Dénia, segons el periodista José María Irujo. Aquest periodista va publicar el 1997 la llista dels 104 agents nazis que les autoritats aliades van presentar al govern franquista perquè foren expulsats del país. En aquesta llista hi havia cinc suposats agents nazis que vivien al País Valencià, entre els quals es destaca Kurt Kaehler, que

La publicitat va difondre la idea que els productes alemanys eren el bo i millor. En aquest anunci d'una ràdio Telefunken s'anuncia que l'aparell ofereix "la veu d'Alemanya".

sap ben poca cosa del viatge i de l'estada de Gapp a Sant Sebastià, però el 9 de novembre del 1942 va travessar la frontera a l'altura d'Irun-Hendaia, on fou detingut per la Gestapo. La policia política alemanya el traslladà a Berlín, a la seu del servei de seguretat del Reich, on el van interrogar els dies 25 i 27 de gener del 1943. Després d'un judici sense les mínimes garanties legals, Gapp va ser guillotinat el 13 d'agost del 1943. El 1996, Joan Pau II el va declarar màrtir de l'església.

La importància tàctica de València. Els principals arxius espanyols,

Inauguració, a València, d'un carrer dedicat a Muñoz Grandes, cap de la División Azul, amb presència de divisionaris valencians.

vivia a la ciutat de València, i era espia i representant del Ministeri d'Alimentació alemany.

El 1941, l'Àfrika Korps lluitava de valent al nord d'Àfrica i necessitaven molts recursos per a continuar la seua lluita contra els anglesos. La xarxa nazi a Espanya va organitzar una operació anomenada Eilaktion per traslladar mineral de ferro des del port de València amb vaixells espanyols fins a Gènova i San Remo. Des d'allà, els vaixells s'havien de traslladar a ports del nord d'Àfrica, com ara Trí-

poli, per abastar finalment l'exèrcit del general Rommel. L'operació anà molt bé perquè a l'agost del 1941 es va constituir amb diners alemanys l'empresa Transcomar, que figurava de cara a l'exterior com totalment espanyola. El 1942 aquesta empresa va encarregar a les drassanes de València, Unión Naval de Levante –una empresa amb capital alemany provinent del gegant germà Krupp–, la construcció de vuit vaixells per fer la ruta carregats de mineral de ferro entre Bilbao i Baiona. Aquesta empresa valenciana

era controlada per Transmediterrànea, propietat del banquer mallorquí Juan March, i la participació alemanya es va fer mitjançant unes drassanes de la ciutat de Kiel.

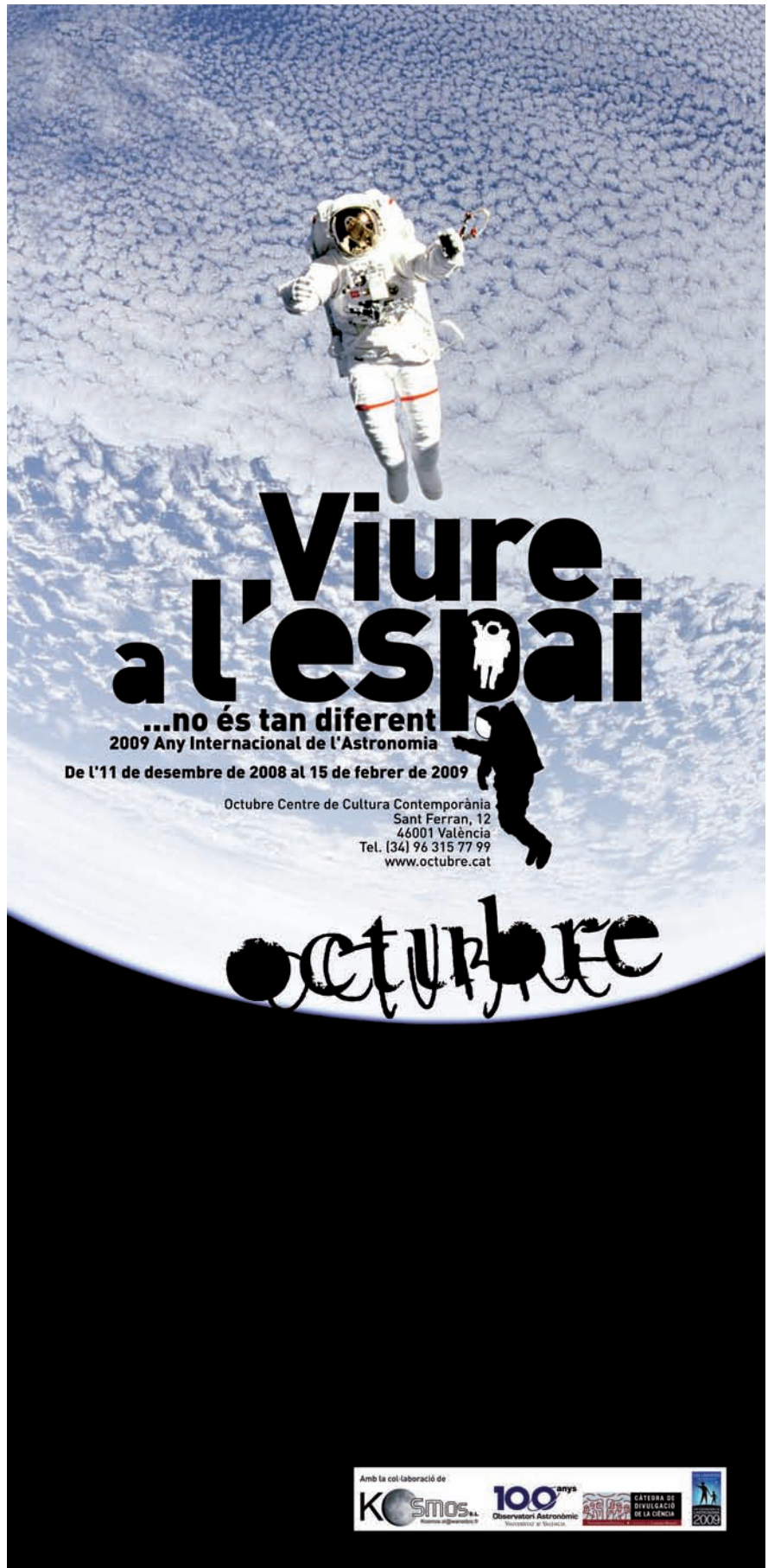
Ara bé, els encàrrecs a les drassanes valencianes no es van aturar ací. El germà del dictador, Nicolás Franco, com a president de la Unión Naval de Levante, va aconseguir per a les drassanes valencianes un contracte important per a construir un seguit de submarins alemanys que havien d'operar a la Mediterrània. Quan es va acabar la Segona Guerra Mundial, van restar a València mitja dotzena de submarins que s'havien d'acabar de construir. L'empresa alemanya que els va encarregar va fer fallida. Nicolás Franco va organitzar una falsa subhasta i per 300.000 pessetes va comprar tota la maquinària dels submarins que després va tornar a vendre per desenes de milions de pessetes. D'una altra banda, la companyia naviliera alemanya Neptun de Bremen va comprar el 50% de la Compañía Naviera Levantina el 1942. El mes de novembre d'aquell any, l'empresa, controlada pels nazis, va començar a comprar vaixells danesos i noruecs que eren atracats a diversos ports del País Valencià per posar-los sota bandera espanyola, al servei del Reich.

Taronges explosives. A banda de servir com a territori d'una importància logística molt gran, València també fou utilitzada com a centre d'operacions de sabotatge. A les acaballes del 1943, diversos agents nazis van camuflar a València explosius en caixes de taronges i de cebes que tenien com a destinació l'exportació en vaixells anglesos. Els britànics ja havien estat alertats per aquestes petites operacions de sabotatge, sobretot a la zona de Gibraltar, i en una inspecció van descobrir unes espoletes alemanyes en una caixa de taronges. Els anglesos van tenir proves de primera mà de la implicació alemanya en un país suposadament neutral i van organitzar una campanya als mitjans de comunicació acusant el general Franco de col·laborador nazi. Però els agents dels serveis secrets alemanys van continuar la campanya de les taronges explosives. Una explosió accidental al port de València va fer re-

accionar les autoritats franquistes, que van posar fi a aquestes operacions de sabotatges que danyaven l'exportació de taronges, una de les fonts principals d'ingressos del comerç exterior de l'estat espanyol. Però els sabotatges no només es feien amb explosius. A València n'hi havia de més subtils. El 1943, l'ambaixada nord-americana va denunciar la desaparició d'enviaments que feien a l'oficina de correus de València. Segons els nord-americans, una persona del servei de censura de l'oficina robava tot el material imprès nord-americà que arribava, tant de tipus oficial com no oficial, i després el venia.

El final de la guerra. Amb el desembarcament aliat a Itàlia, el règim franquista va fer evident que no l'interessava continuar donant suport, ni logísticament ni ideològicament, a les forces de l'eix. D'aquesta manera, en un article d'opinió publicat al diari *Levante* el dia 4 de maig del 1945 sota el títol "Espanya no ha estat totalitària", el columnista Colomer Maqués deixà ben clar el canvi d'orientació política davant l'enfonsament del règim nazi. "Quan s'intenta jutjar –diu el columnista– l'actual règim polític espanyol com a afí als totalitarismes europeus, no es distingeix i s'apunyala de la manera més impia i desconsiderada la realitat." Un dia abans, però, Carlos Iglesias Selgas signava un altre article en el mateix diari titulat "L'actitud dels espanyols davant la pau", en què també parava una atenció especial a la neutralitat espanyola. "Hem viscut –deia– un clima de filies i fòbies durant el decurs de la Segona Guerra Mundial; uns tenien posades les seues simpaties en un sector, i uns altres, en l'adversari. Però això, molt natural, no afectava en si mateix a la posició prèvia de neutralitat en la qual tots coincidien." La premsa de l'època no reflecteix que a partir d'aquest moment el País Valencià es va convertir en el refugi de desenes de nazis que fugien de la justícia dels aliats i dels soviètics. Però això és un altra historia, perquè el 1945 el somni de la creu gammada s'havia acabat i els qui hi havien apostat havien perdut.

Mario Reyes

**Viure
a l'espai**
...no és tan diferent
2009 Any Internacional de l'Astronomia
De l'11 de desembre de 2008 al 15 de febrer de 2009

Octubre Centre de Cultura Contemporània
Sant Ferran, 12
46001 València
Tel. [34] 96 315 77 99
www.octubre.cat

oCtubre

Amb la col·laboració de

KOSmos S.L. Observatori Astronòmic València de València

100 anys

CATEDRA DE DIVULGACIÓ DE LA CIÈNCIA

2009